

**DE LA NORMATIVISMUL SIMBOLIC
LA APARIȚIA ECONOMIEI DE
ACUMULARE ÎN NEOLITIC**

Dr. Dan SEMENESCU
Universitatea CETCOPRA, Paris1-Sorbona,
Franța

Rezumat:

Problema apariției neoliticului, considerată, încă din 1929 de către Gordon Childe, ca a doua mare revoluție, după cea a antropogenezei, e departe de a fi un capitol închis al științelor omului. Această „revoluție neolitică”, considerată ca fiind „debutul primelor manipulări de către specia noastră a mediului său natural, aflată direct la originea puterii sale de astăzi”, dincolo de specificitățile sale proprii, reprezintă, în imaginarul și discursul, specialiștilor asupra viitorului omului, originea și fundamentul prezentului nostru dar și a viitorului nostru, un fel de „ a lăsa să treacă” care legitimează și autorizează acțiunile noastre, astfel încât: „Dacă admitem că, în dominarea noastră asupra Terrei, o turnură decisivă a fost luată în Neolitic și că noi suntem moștenitorii și produsul direct al acestei turnuri, de aici trebuie să considerăm că începe istoria noastră”. Dar, deși istoria noastră ca ființe biologice începe cu certitudine din această epocă, rămâne totuși de știut dacă istoria noastră culturală sau ideologia noastră reprezintă prelungirea evolutivă a ideologiei neolitice. Problema este de a ști dacă omul din Neolitic, pe o scară mai redusă, desigur, gândea ca omul modern relația sa cu natura, ca dominare, sau mai degrabă nevoia noastră ideologică de legitimitate care ne face să-i atribuim o gândire a omului modern.

Cuvinte cheie: economie de acumulare, normativism simbolic, revoluție neolitică, societate complexă, muncă, anomie, simbolism feminin, domesticare.

Conform teoriilor specialiștilor în preistorie sau ale socio-anthropologilor, care nu sunt decât corolarul mării teorii a evoluției, se consideră că, în ipoteza unei direcții lineare continue a timpului, o lungă perioadă a fost necesară apariției omului, ea

**DU NORMATIVISME SYMBOLIQUE A
L'APPARITION DE L'ECONOMIE
D'ACCUMULATION AU NEOLITHIQUE**

Dr. Dan SEMENESCU
CETCOPRA, Université Paris1-Sorbonne,
France

Resume:

Le problème de la néolithisation, considérée, dès 1929 par Gordon Childe, comme la deuxième grande révolution, après celle de l'anthropogenèse, est loin d'être un chapitre clos des sciences de l'homme. Cette «révolution néolithique», considérée comme étant le début des premières manipulations par notre espèce de son milieu naturel, directement à l'origine de sa puissance d'aujourd'hui, au delà de ses spécificités propres, représente, dans l'imaginaire et le discours des spécialistes sur le devenir de l'homme, l'origine et le fondement de notre présent, voir de notre avenir, une sorte de «laisser passer» qui légitime et autorise nos actions, de telle sorte que : l'on admet que dans notre domination de la Terre, un tournant décisif a été pris au Néolithique et que de ce tournant nous sommes les héritiers et le produit direct, c'est là que nous devons faire remonter notre histoire. Mais, bien que notre histoire en tant qu'êtres humains biologiques peut remonter avec certitude à cette époque, il reste tout de même à savoir si notre histoire culturelle ou notre idéologie, sont la prolongation évolutive de l'idéologie néolithique. La question est de savoir si l'homme du Néolithique, à une échelle plus réduite, bien sûr, pensait comme l'homme moderne sa relation avec la «nature», comme domination, ou bien si c'est notre besoin idéologique de légitimité, qui le fait penser en industriel moderne ?

Mots clefs: économie d'accumulation, normativisme symbolique, révolution néolithique, société complexe, travail, anomie, symbolisme féminin, domestication.

Selon les théories des préhistoriens ou des socio-anthropologues, qui ne sont que des corollaires de la grande théorie de l'évolution, il est considéré que, dans l'hypothèse de la linéarité continue du temps, une longue période a été nécessaire à l'émergence de l'homme, elle-même caractérisée par sa conquête de la

însăși caracterizată prin câștigarea poziției „în picioare”, permițându-i să-și elibereze mâinile și favorizând astfel dezvoltarea encefalului și, prin aceasta chiar a facultăților sale de ingeniozitate tehnică, distingându-l astfel definitiv de animal. După această „misterioasă metamorfoză” [1], a animalului în om, de-a lungul Paleoliticului „oricare ar fi durata considerabilă care separă uneltele grosiere în piatră ale culturii africane de acum 2 milioane de ani de industria mult mai elaborată, în piatră sau os, și de producțiile artistice din perioada magadaleniană, cu 80 000 de ani înaintea noastră, o trăsătură comună subzistă între aceste două extreme: grupurile umane vânează, pescuiesc, culeg, cu alte cuvinte strâng după necesitățile lor, ca orice altă specie de pradă, baza alimentară a supraviețuirii lor”[2].

Prin această uniformizare simplistă pe care o fac discursurile științifice pentru cele două milioane de ani de existență a speciei noastre, și care are ca substrat criterii economice de clasificare a societăților, se pregătește intrarea în scenă a unei revoluții aparent fără precedent – Neoliticul. Omul trece de la o economie de pradă (vânătoare, pescuit, cules) la o economie de producție, ca trecere de la o ideologie bazată pe reprezentarea unei „naturi spectacol”- în cadrul căreia omul se servește, la o ideologie care transformă omul în stăpân al „naturii”, aceasta devenind obiect de dominare.

Studiile despre preistorie, în vogă în prezent, s-au intensificat în ultimele 5 decenii, ca și cum omul modern, prizonierul propriei sale ideologii, ar căuta, ca într-o psihanaliză colectivă, să se înțeleagă prin trecutul său. Așa cum cineva încearcă să-și trateze nevroza printr-o arheologie a individului [3], pentru a conștientiza amintirile uitate ale copilăriei, tot astfel studiul preistoriei încearcă să aducă în prezent ceea ce puteau fi atitudinile mentale și afective, ascunse în inconștientul /imaginele colectiv al omului la originile sale. Dar analogia, deși seducătoare, între

station « debout », permettant de libérer sa main et favorisant ainsi le développement de l'encéphale, et par-là même de ses facultés d'ingéniosité technique, le distinguant ainsi définitivement de l'animal. Après cette « mystérieuse métamorphose »[1] de l'animal en homme, durant tout le Paléolithique, « quelle que soit la durée considérable qui sépare les grossiers outils sur les galets de la pebble culture africaine d'il y a deux millions d'années, de l'industrie beaucoup plus élaborée, en pierre ou en os, et des productions artistiques du Magdalénien, dix-huit mille ans avant nous, un trait commun subsiste entre ces deux extrêmes : les groupes humains chassent, pêchent, cueillent, c'est-à-dire prélèvent à la mesure de leurs besoins, comme n'importe quelle espèce prédatrice, la base alimentaire de leur survie. »[2].

Par cette uniformisation simpliste que le discours scientifique fait des deux millions d'années d'existence de notre espèce, et qui a comme substrat des critères économiques de classification des sociétés, on prépare l'entrée en scène d'une révolution apparemment sans précédent, le Néolithique. L'homme passe d'une économie de prédation (chasse, pêche, cueillette), à une économie de production, comme passage d'une idéologie fondée sur la représentation d'une « nature spectacle » - dans laquelle on se sert, à une idéologie qui transforme l'homme en maître de la « nature », celle-ci, devenant objet de domination.

Les recherches sur la préhistoire, très en vogue actuellement, se sont intensifiées pendant les cinq dernières décennies, comme si l'homme moderne, prisonnier de sa propre idéologie, cherchait, comme dans une psychanalyse collective, à se comprendre par son passé. Comme on essaye de soigner la névrose par une archéologie de l'individu[3], pour faire remonter à la conscience ses souvenirs oubliés de l'enfance, de la même manière l'étude de la préhistoire cherche à faire remonter au présent ce que pouvaient être nos attitudes mentales et affective, enfuis dans l'inconscient/imaginaire collectif de l'homme à ses origines. Mais l'analogie, si séduisante,

viața unui individ și Istorie, considerată astfel universală, este productivă pe planul cercetării științifice. Și dacă Istoria universală a omului nu reprezintă decât o pură construcție imaginară, un mit al modernității care, dintr-o multitudine diversă de obiecte și de povești, face o tabula rasa, pentru a construi astfel o frumoasă istorie...

Neoliticul sau revoluția economică în Orientul Mijlociu

Deși cercetările și descoperirile arheologice s-au multiplicat în ultimele decenii, nu există practic nimic nou care să permită înțelegerea acestei „mutații” care incită

Pentru a explica mecanismul acestei transformări, au fost elaborate diverse modele, teorii care punând în evidență tot felul de categorii sau diferite cauze, încearcă, în cadrul modelului general al istoriei, să dezvăluie complexitatea lucrurilor.

Astfel, se consideră astăzi că printre numeroasele caracteristici specifice neoliticului, elementul cel mai important și care le înglobează pe toate celelalte, este apariția modului de viață agricol, cu cele două ramuri principale : cultura plantelor și creșterea animalelor.[4]. În consecință, se consideră că procesul de neolitizare poate începe în absența altor elemente specifice vieții neolitice, ca de exemplu, ceramica sau uneltele în piatră șlefuită, și că, peste tot în locuințele perioadei post glaciare , încă de când se constată urme de oase de animale domestice sau de plante cultivate, putem considera că ne găsim în fața unei etape deja neolitice a omului, numită, în literatura de specialitate, „ protoneolitic „ , sau „ neolitic nonceramic „ sau „ preceramic” (PPNA) [5].

Cu acest nou criteriu de analiză, momentul transformării neolitice depășește, în anumite cazuri, mezoliticul, deschizând astfel calea altor dezbateri asupra naturii

entre la vie d’un individu et l’Histoire, prise en tant qu’universel, est-elle productive sur le plan de la recherche scientifique ? Et si l’Histoire universelle de l’homme n’est qu’une pure construction imaginaire, un mythe de la modernité, qui, d’une multitude diverse d’objets ou des histoires, fait une tabula rasa, pour construire ainsi une belle histoire ?

Le néolithique où la « révolution » économique au Moyen-Orient

Biens que les recherches et les découvertes archéologiques se sont multipliées pendant les dernières décennies, il n’y a pratiquement rien de nouveau permettant la compréhension de cette « mutation » qui excite toujours notre imaginaire. Présentée soit comme un changement rapide, soit comme le résultat des longues et successives recherches, découvertes et accumulations de l’homme préhistorique, la néolithisation reste toujours l’otage d’un chemin évolutionniste, sur lequel l’homme, consciemment ou pas, marchait vers son propre accomplissement.

Pour expliquer le mécanisme de cette transformation, des modèles divers ont été élaborés, des théories qui, en mettant en évidence toutes sortes de catégories ou causes diverses, essayent, dans le cadre du modèle général de l’histoire, de rendre compte de la complexité des choses.

Ainsi, on considère aujourd’hui que parmi les nombreuses caractéristiques spécifiques au Néolithique, l’élément le plus important et qui englobe tous les autres, est l’apparition du mode de vie agricole, avec ces deux branches principales : la culture des plantes et l’élevage des animaux.[4]. Par conséquent, on considère que le processus de néolithisation peut commencer en l’absence d’autres éléments spécifiques à la vie néolithique, comme, par exemple, la céramique ou les outils en pierre polie, et que, partout dans les habitations de la période postglaciaire, dès qu’on constate des traces d’os d’animaux domestiques ou de plantes cultivées, on peut considérer qu’on se trouve face à une étape déjà néolithique de l’homme, appelée, dans la littérature de

acestei revoluții și a factorilor care au incitat omul conservator al paleoliticului, la comportamentul, cum am văzut mai sus, atât de stabil și coagulat din punct de vedere religios, la schimbarea într-un timp scurt a obișnuințelor și a manierei de a fi.

Noi ipoteze cu privire la apariția neoliticului

Cercetările asupra apariției neoliticului și transformările generate în maniera de a exista a speciei umane, au două obiective : unul vizează cercetarea locului de origine a acestei revoluții, țara unde ea a debutat, și celălalt, factorii care au determinat această revoluție.

Există mai întâi teoria, deja clasică a lui Gordon Childe[6], care , pentru a pune în evidență importanța saltului umanității, a introdus termenul de „ revoluție neolitică” , termen care a dominat vreme îndelungată și domină încă concepția despre apariția neoliticului. Pentru Childe, regiunile din Orientul Apropiat, situate sub paralela 40, și care cuprind Anatolia, Coasta Siriei și a Palestinei, Mesopotamia și Egiptul, erau locurile unde această revoluție se produsese pentru prima oară. Trecerea rapidă la cultura plantelor este explicată de autor prin „ teoria oazelor” conform căreia, urmare a instalării climatului uscat postglaciar, oamenii se concentraseră în jurul surselor de apă și deci se sedentarizaseră. Apoi, printr-un interes din ce în ce mai mare pentru plantele comestibile(cerealele) , care creșteau în aceste oaze, sfârșiseră prin a le cultiva intenționat. Ca și oamenii și plantele, animalele sălbatice fuseseră atrase de sursele de apă și frecventau aceleași locuri, ceea ce a condus la o familiarizare progresivă între anumite specii de animale și de oameni, care prin observarea obișnuințelor acestora au sfârșit prin a le domestici.

Problema care vine imediat este aceea de a înțelege de ce omul care, în decursul a 1000 de ani de sapiens sapiens

spécialistes, « protonéolithique », ou « néolithique non céramique » ou « précéramique » (PPNA)[5].

Avec ce nouveau critère d'analyse, le moment de la mutation néolithique dépasse, dans certains cas, le Mésolithique, ouvrant ainsi la voie à d'autres débats sur la nature de cette révolution et des facteurs qui ont incité l'homme conservateur du Paléolithique, au comportement, comme on l'a vu, si stable et coagulé du point de vue religieux, à changer, dans un court laps de temps, ses habitudes et sa manière d'être.

Nouvelles hypothèses sur l'apparition du Néolithique

Les recherches sur la néolithisation et les transformations générées dans la façon d'être de l'espèce humaine, ont deux objectifs : l'un vise la recherche du lieu d'origine de cette révolution, le pays où elle a débuté, et l'autre, les facteurs qui ont déterminé cette révolution.

Il y a d'abord la théorie, déjà classique, de Gordon Childe[6], qui, pour mettre en évidence l'importance du saut de l'humanité, a introduit le terme de « révolution néolithique », terme qui a longtemps dominé et domine encore la conception de l'apparition du Néolithique. Pour Childe, les régions du Proche Orient, situées sous le 40-ème parallèle, et qui comprend l'Anatolie, la côte de la Syrie et de la Palestine, la Mésopotamie et l'Egypte, le Croissant Fertile, auraient été les lieux où cette révolution se serait produite pour la première fois. Le passage rapide à la culture des plantes est expliqué par l'auteur, avec sa « théorie des oasis », selon laquelle, suite à l'installation du climat sec post-glacière, les hommes se seraient concentrés autour de sources d'eau et donc se seraient sédentarisés. Ensuite, par un intérêt de plus en plus grand porté aux plantes comestibles (céréales), qui poussaient dans ces oasis, ils auraient fini par les cultiver intentionnellement. De même que les hommes et les plantes, les animaux sauvages étaient aussi attirés par les sources d'eau et fréquentaient les mêmes oasis, ce qui a conduit à une familiarisation progressive entre certaines

înainte de neolitic, și care cu siguranță n-a trebuit să scape ocaziile de a partaja aceleași surse cu animalele, nu s-a gândit să le domesticească, și a așteptat atât de mult timp, pentru a realiza această revoluție?

Dar, bătălia neoliticului era departe de a fi terminată. Intensificarea cercetărilor preistorice în Orientul Apropiat după 1950, a pus în evidență descoperirea de locuințe aparținând culturilor epipaleolitice, de vânători culegători, și de locuințe neolitice preceramice la : Catal Huyuk, Hacilar, Jericho etc., care prezentau proba evidentă a unei sedentarizări a anumitor comunități în noile condiții ale epocii postglaciare înaintea apariției neoliticului. [7].

Prin intermediul acestui nou model euristic de „ evoluție progresivă”, bazat pe ipoteza acumulării și descoperirilor succesive, vechiul concept de „ revoluție neolitică” a fost abandonat de către anumiți cercetători, care îl contestă pe baza cercetărilor climatologice[8]. Studiile climatologice recente arată că în decursul primelor milioane de ani ale perioadei postglaciare exista chiar o stabilizare a regimului climatic, și că aparenta scădere a resurselor se datora unei creșteri demografice în regiune Boreală, ceea ce determinase oamenii să exploateze la fel de intensiv și resursele mai puțin abundente. Această teorie, deși contestă conceputul de „ revoluție neolitică”, în sensul unei schimbări bruște, conservă totuși ideea de revoluție care devine în această nouă ipoteză „ o revoluție de spectru larg” (broad spectrum revolution).[9].

Această teorie a „ revoluției neolitice”, în același timp reprezentând o revoluție fie rapidă, fie cu spectru larg, deși pertinentă prin logica sa, poate întâlni, cum vom vedea mai departe, mari dificultăți în a explica anumite situații specifice și concrete ale neoliticului din alte regiuni. Dacă acceptăm ideea că această revoluție avusese o origine unică, și că ea se propagase pe toată planeta, prin aculturalizare sau prin colonizare, trebuie să acceptăm implicit că

espèces d’animaux et les hommes, qui, par l’observation de leurs habitudes ont fini par les domestiquer.

La question qui vient immédiatement à l’esprit est de comprendre pourquoi l’homme qui, pendant cent mille ans de sapiens sapiens avant le Néolithique, et qui certainement n’a pas du manquer d’occasions de partager les mêmes sources avec les animaux, n’a pas pensé à les domestiquer, et a attendu si longtemps, pour réaliser cette révolution ?

Mais la bataille du Néolithique était loin d’être terminée. L’intensification des recherches préhistoriques au Proche Orient après 1950, a mis en évidence la découverte d’habitations appartenant à des cultures épipaléolithiques de chasseurs-cueilleurs, et d’habitations néolithiques précéramiques à Catal Hüyük, Hacilar, Jericho, etc., qui présentaient la preuve évidente d’une sédentarisation de certaines communautés dans les nouvelles conditions du post-glacier avant la néolithisation.[7]

Par ce nouveau modèle heuristique d’« évolution progressive », fondé sur l’hypothèse d’accumulations et de découverts successives, l’ancien concept de « révolution néolithique » a été abandonné par certains chercheurs, qui le contestent sur la base de recherches climatologiques.[8] Les études climatologiques récentes montrent que pendant les premiers millénaires de la période post-glaciaire il y avait même une stabilisation du régime climatique, et que l’apparent appauvrissement des ressources était dû à une croissance démographique au Boréal, ce qui aurait déterminé les hommes à exploiter aussi intensivement les ressources moins abondantes. Cette théorie, bien qu’elle conteste le concept de « révolution néolithique », au sens d’un changement soudain, conserve néanmoins l’idée de révolution, qui devient dans cette nouvelle hypothèse une « révolution de spectre large » (broad spectrum revolution).[9]

Cette théorie de « révolution » néolithique, en tant qu’évolution soit rapide soit à large spectre, bien que pertinente par sa logique, peut rencontrer, comme on va le voir, de grandes

această cultură a exportat în același timp toate ideologiile pe care ea se sprijinea, având în vedere aici reprezentarea sacrului și a ritualizării. Dar, o analiză a datelor arheologice din sud-estul Europei, demonstrează prezența unei culturi neolitice, însă cu o ideologie total deferită de cea a Orientului Apropiat, ceea ce pune în umbră și contrazice ideea difuzionismului neolitic.

Robert Briadwood propune o altă teorie pentru a explica anumiți factori care făcuseră posibil accesul la noul mod de viață neolitic. După acesta, această trecere avusese o cauză comună și invariabilă, proprie tuturor comunităților : „ tendința progresului umanității” .[10] Se constată că această teorie, bazată pe o ideologie a progresului, ca reflex al filozofiei idealiste vitaliste germane, nu ia în considerare interacțiunile concrete ale omului cu mediul său, ideologia sa integrantă și consecințele pe care aceasta le implică asupra acțiunilor sale.

Luând în considerare, pe de o parte, aceste interacțiuni ale omului cu mediul său, pe de altă parte, lunga derulare a revoluției cu spectru larg, Hans Peter Uerpmann[11], a stabilit că acest proces continuu de evoluție a neoliticului cunoscute patru etape :

- prima se caracterizase prin apariția unei strategii de diversificare a modului de exploatare a mediului înconjurător (aproximativ 13.000 – 10.000 î.ch.) ;

- a doua etapă evolutivă (aprox.10.000 – 8.300 î.ch.) se distinge prin apariția satelor natufiene ;

- a treia etapă pune în evidență, la Jerico și Tell Aswad (faza preceramică A), în Orientul Apropiat acum aprox.8000-7500 ani î.ch., debutul culturii de legume și cereale cum sunt : lintea, grâul, orzul, ceea ce autorul consideră ca „ prin sindrom de domesticire „ obținut prin selecție artificială;

- și în fine, a patra etapă a procesului de neolitizare (începând cu 7.500 î.ch.) constă esențial în domesticirea animalelor și în controlul reproducerii lor în captivitate.

Această teorie, care rămâne totuși în

difficultés à expliquer certaines situations spécifiques et concrètes du néolithique d'autres régions. Si on accepte l'idée que cette révolution aurait eu une origine unique, et qu'elle se serait propagée sur toute la planète, par acculturation ou par colonisation, on doit implicitement accepter que cette culture a exporté aussi toute l'idéologie sur laquelle elle reposait, à savoir sa représentation du sacré et de la ritualisation. Mais, une analyse des données archéologiques du sud-est de l'Europe, démontre la présence d'une culture néolithique mais avec une idéologie totalement différente de celle du Proche-Orient, ce qui met à mal et contredit l'idée du diffusionnisme néolithique.

Robert Braidwood propose une autre théorie pour expliquer certains facteurs qui auraient rendu possible l'accès au nouveau mode de vie néolithique. Selon lui, ce passage aurait eu une cause commune et invariable, propre à toutes les communautés : « la tendance du progrès de l'humanité ».[10] On constate que cette théorie, fondée sur une idéologie du progrès, comme réflexe de la philosophie idéaliste vitaliste allemande, ne prend pas en considération les interactions concrètes de l'homme avec son milieu, son idéologie intégrante et les conséquences qu'elle implique sur ses actions.

En prenant en considération, d'une part ces interactions de l'homme avec son milieu, et d'autre part, le long déroulement de la révolution à spectre large, Hans Peter Uerpmann[11], a établi que ce processus continu de l'évolution du néolithique aurait connu quatre étapes:

- La première se serait caractérisée par l'apparition d'une stratégie de diversification du mode d'exploitation du milieu (environ 13.000-10.000 av. J.C.).

- La deuxième étape évolutive (environ 10.000-8.300 av. J.C.) se distingue par l'apparition de villages natufiens,

- La troisième étape mettrait en évidence, à Jéricho et Tell Aswad (phase « pré-céramique A »), au Proche Orient il y a environ 8.000-7.500 ans av. J.C., le début de la culture de légumes et de céréales, tels que, lentilles, blé,

cadrul ideologic al revoluției de spectru larg, propune un model cronologic conform căruia cultura plantelor este anterioară domesticirii animalelor și sedentarizarea anterioară a agriculturii, deși aceasta reprezintă consecința, în funcție de consumarea resurselor de vânat. În ciuda eforturilor explicative, această ipoteză nu ia în calcul decât factorii de mediu, înlăturând factorii culturali ai comunităților respective.

Emmanuel Anati și Teoria transformărilor ecosistemice.

O altă ipoteză despre apariția neoliticului bazate pe transformările ecosistemice și în cadrul paleoetnologiei, a fost emisă de cercetătorul italian Emmanuel Anati.[12] Analiza sa pornește de la faptul constatabil că la sfârșitul paleoliticului, un fenomen neașteptat, schimbarea climatică rapid, antrenase bulversări în emisfera nordică, declanșând o veritabilă catastrofă ecologică : „ milioane de tone de gheață care se găseau în munți și aproape de calota arctică s-au topit și au transformat câmpiile în lacuri și în marea. Nivelul oceanelor a crescut cu aprox. 120 metri, scufundând imense teritorii și probabil milioane de grupuri umane” [13].

Încălzirea Europei, care a început acum circa 20.000 de ani, dar a încetinit până la perioada tardiglaciara din cauza răcirii oceanului ca urmare a înmulțirii icebergs-urilor, [14] care în afara inundării coastelor au răcit climatul creând în Franța un peisaj de tundră cu cete de reni. În timpul acestei perioade s-a dezvoltat civilizația magdaleniană, prin adaptarea sa la acest climat, o remarcabilă cultură comparabilă cu cea a eschimoșilor de astăzi.

O dată cu schimbarea ecosistemului , și a tipului de animale vâdate, au fost modificate sistemul de vânătoare, economia și dimensiunea grupului social : „ clanul s-a scindat în nuclee familiale, instalându-se la distanță unele față de altele. Fiecare trebuia să aibă propriul teritoriu de vânătoare”.[15].

orge, ce que l’auteur considère comme « le premier syndrome de domestication » obtenu par la sélection artificielle.

- Et pour finir, la quatrième étape de ce processus de néolithisation (à partir de 7.500 av. J.C.) aurait consisté essentiellement en la domestication d’animaux et au contrôle de leur reproduction en captivité.

Cette théorie, qui reste toujours dans le cadre idéologique de la révolution du large spectre, propose un modèle chronologique selon lequel la culture des plantes est antérieure à la domestication des animaux, et la sédentarisation antérieure à l’agriculture, bien qu’elle en soit la conséquence, en raison de la consommation des ressources du gibier. Malgré ses efforts explicatifs, cette hypothèse ne prend en compte que les facteurs du milieu, occultant les facteurs culturels des communautés respectives.

Emmanuel Anati et la théorie des transformations écosystémiques

Une autre hypothèse sur l’apparition du néolithique, fondée sur les transformations écosystémiques, et dans le cadre de la paléoethnologie, a été émise par le chercheur italien Emmanuel Anati[12]. Son analyse part du fait constatable qu’à la fin du Paléolithique, un phénomène inattendu, le changement climatique rapide, aurait entraîné des bouleversements dans l’hémisphère nord, déclenchant une véritable catastrophe écologique: « Les millions de tonnes de glace qui se trouvaient dans les montagnes et près de la calotte arctique ont fondu et ont transformé les plaines en lacs et en marais. Le niveau des océans s’est élevé d’environ 120 m, submergeant d’immenses territoires et probablement des milliers de groupes humains.»[13].

Le réchauffement de l’Europe, qui a commencé il y a environ 20.000 ans, mais s’est ralenti jusqu’au Tardiglaciaire en raison du refroidissement de l’océan dû à la multiplication des icebergs,[14] qui en dehors de l’inondation des côtes ont refroidi le climat en créant en France un paysage de toundra avec

S-ar părea că acest lucru s-a întâmplat în mezolitic, când „ s-a născut structura familială particulară a societății noastre europene” și cu ea „ o concepție nouă despre agregarea socială” .[16].

În afara acestor schimbări considerate radicale pentru autor, un alt aspect al traumatismului pentru om a intervenit în urma schimbării climatice, dar de această dată de natură ideologică : universul său religios, bazat pe o conceptualizare a dualității om-animal, care timp de 30.000 de ani a părut „ etern și indestructibil, a pierdut sensul său atunci când a venit să înlocuiască elementul esențial, cu alte cuvinte caracterul epic al luptei omului cu marile animale.” [17], plonjând omul într-un vid spiritual.

Această bulversare a deschis pentru umanitate, după Anati, poarta către alte experiențe și modalități de viață care s-au concretizat, încă de la începutul neoliticului, prin „ inventarea de noi instrumente, primele experiențe de muncă a pământului, debutul creșterii animalelor....[care au făcut ca], omul Europei și al Orientului Apropiat să intre într-o fază nouă de „ renaștere” care l-a făcut capabil să creeze o nouă ideologie și să dea un țel reconstrucției sale intelectuale.” [18].

Chiar dacă această teorie prezintă o importanță reală pentru înțelegerea factorilor care au dus la apariția unui nou tip de economie a omului și deci implicit la apariția unui alt tip de societate, aceea a neoliticului, ea nu ține cont totuși de mutația intervenită în imaginarul omului și care a făcut posibil acest nou mod de viață.

Teoria „ revoluției simbolurilor” a lui Jacques Cauvin

Teoria cea mai recentă despre apariția neoliticului și, ca să zicem așa, în vogă la ora actuală, este cea a lui Jacques Cauvin [19] care nepunând accent, pentru a explica acest fenomen pe factorii economici sau ecologici, încearcă să analizeze și să

des troupeaux des rennes. C’est pendant cette période que la civilisation magdalénienne a développée, par son adaptation à ce climat, une remarquable culture assez comparable à celle des Esquimaux actuels.

Avec le changement de l’écosystème, et de type d’animaux chassés, c’est le système de chasse, l’économie et la dimension du groupe social qui se sont modifiés : « Le clan s’est scindé en noyaux familiaux s’installant à distances les uns des autres. Chacun devait avoir son propre territoire de chasse. »[15]. Il semblerait que cela soit au Mésolithique « qu’est née la structure familiale particulière de notre société européenne », et, avec elle, « une conception nouvelle de l’agrégation sociale. »[16].

En dehors de ces changement considérés comme radicaux par l’auteur, un autre aspect du traumatisme pour l’homme est intervenu à la suite du changement climatique, mais cette fois, de nature idéologique : son univers religieux, basé sur une conceptualisation de la dualité homme-animal qui pendant 30.000 ans a pu sembler « éternel et indestructible, a perdu son sens lorsque est venu à manquer l’élément essentiel, c’est à dire le caractère épique de la lutte de l’homme avec les grands animaux. »[17], en plongeant l’homme dans un vide spirituel.

Ce bouleversement a ouvert pour l’humanité, d’après Anati, la porte à d’autres expérimentations et modalité de vie, qui se sont concrétisées, dès le début du Néolithique, par « l’invention de nouveaux instruments, les premières expériences de travail de la terre, le début de l’élevage des animaux... [qui ont fait que], l’homme d’Europe et du Proche Orient est entré dans une phase nouvelle de « renaissance » qui l’a rendu capable de créer une nouvelle idéologie et de donner un essor à sa reconstruction intellectuelle. »[18].

Même si cette théorie est d’une réelle importance pour la compréhension des facteurs qui ont mené à l’apparition d’une autre type d’économie de l’homme et donc, implicitement, à l’apparition d’un autre type de société, celle du Néolithique, elle ne prend

înțelege acest mister plecând de la o „revoluție a simbolurilor”, pe care el o identifică la comunitățile.....Orientului Apropiat.

Pasul decisiv pe care îl realizează Jacques Cauvin în studierea factorilor care au favorizat revoluția neolitică constă în abandonarea punctelor de vedere materialiste ale arheologiei tradiționale, care rămân încă foarte dominante, pentru a împrumuta, sub impulsul cercetătorului englez Ian Hodder [20], și plecând de la tezele lui Andre Leroi-Gourhan[21] (care încearcă să reconstituie structurile imaginarului comunităților paleolitice din Europa de Vest, plecând de la realizările lor artistice) o altă abordare, aceea deschisă către arheologia simbolică.

Critica pe care Jacques Cauvin o face tuturor teoriilor existente până în prezent cu privire la apariția neoliticului, vizează mai întâi denominatorul lor comun, acela al aceluiași model materialist dominant, cu care specialiștii încearcă să cerceteze înainte de toate „faptul de natură care a putut incita omul să recurgă, pentru supraviețuire, la agricultură și la creșterea animalelor”.[22]. Această prejudecată se află la originea eșecului reînnoirii teoretice aduse de arheologia simbolică anglosaxonă, așa zisa New Archaeology a anilor ’70, punând tot timpul în prim plan mediul natural, ca factor de progres.

Pentru a realiza ruptura cu această tradiție prea redundantă, autorul propune o altă abordare teoretică, plecând de această dată de la universul ideologic al comunităților pentru a identifica, în structurile simbolice al imaginarului lor, cauzele motrice ale evoluției umanității noastre. Demersul său păstrează totuși, din vechiul model, ideea unei geneze și a unei origini unice a agriculturii, care încă de la apariția sa, se răspândește pe tot pământul. Problema este de a ști unde ar putea să se găsească locul originii acestei surprinzătoare revoluții ?

Eșecul misiunilor arheologice

pourtant pas en compte cette mutation dans l’imaginaire de l’homme qui a rendu possible ce nouveau mode de vie.

La théorie de de la «révolution des symboles» Jacques Cauvin

La théorie la plus récente sur l’apparition du Néolithique et, pour ainsi dire, en vogue à l’heure actuelle, est celle de Jacques Cauvin[19], qui, en ne mettant pas l’accent, pour expliquer ce phénomène, sur des facteurs économiques ou écologiques, essaye d’analyser et de comprendre ce mystère à partir d’une «révolution des symboles», qu’il identifie chez les communautés natoufiennes du Proche-Orient.

Le pas décisif que Cauvin réalise dans l’approche des facteurs qui ont favorisé la révolution néolithique consiste en l’abandon des points de vue matérialistes de l’archéologie traditionnelle, qui restent encore très dominants, pour emprunter, sous l’impulsion du chercheur anglais Ian Hodder[20], et à partir des thèses d’André Leroi-Gourhan[21] (qui essayait de reconstituer les structures de l’imaginaire des communautés paléolithiques de l’Europe de l’Ouest, à partir de leurs réalisations artistiques) une autre démarche, celle ouverte par l’archéologie symbolique.

La critique que Cauvin porte à toutes les théories existantes jusqu’à présent sur l’émergence du Néolithique, vise d’abord leur dénominateur commun, celui d’un même modèle matérialiste dominant, avec lequel les spécialistes s’efforcent de rechercher avant tout « le fait de nature qui a pu inciter l’homme à recourir, pour survivre, à l’agriculture et à l’élevage. »[22]. C’est ce préjugé qui est à l’origine de l’échec du renouveau théorique apporté par l’archéologie symbolique anglosaxonne, la New Archaeology des années ’70, en mettant toujours en avant l’environnement naturel, comme facteur de progrès.

Pour rompre avec cette tradition trop redondante, l’auteur propose une autre approche théorique, en partant, cette fois-ci, de l’univers idéologique des communautés, pour identifier, dans les structures symboliques de

americane, organizate și coordonate de Robert Briadwood începând cu 1960, care ținea cu tot dinadinsul să demonstreze că agricultura apăruse în Orientul Mijlociu, în regiunea irachiană Zagros, eșec coroborat cu descoperirile lui Jean Perrot [24] (începând cu 1955 în Valea Iordanului, la Mallaha) descoperiri multiplicat în cursul ultimelor decenii în Levant (Orientul Apropiat) și care au dovedit existența urmelor de agricultură datând de acum aprox. 9.500 – 8.300 î.ch. Ele au permis lui Jacques Cauvin să-și concentreze cercetările asupra factorilor determinanți în apariția agriculturii în comunitățile umane din această regiune. Astfel, Orientul Mijlociu și Mesopotamia nu mai sunt obiect de dezbateri și de cercetări cu privire la originile agriculturii, căci din cauza climatului arid, regiunile Zagros și Mesopotamia de Jos erau cvasi-deșertice până în jurul anului 8000 î.ch.

Jacques Cauvin constată că înainte de natufieni, Orientul Apropiat era locuit de comunitățile aparținând populației kebariene geometrice (15.000-12.500 î.ch.) care, lucru deja remarcat pentru paleoliticul superior din Europa de Sud-Est, „geometrizară” „la maxim armaturile lor microlitice fasonate în majoritate sub formă de triunghi sau de trapez - dreptunghi” [25].

În ceea ce privește economia natufiană, aceasta a fost definită ca o economie de pradă „cu spectru larg” în care, alături de activitățile specifice paleoliticului, ca vânătoarea și culesul, exista de asemenea, o practică de cultivarea cerealelor sălbatice.

Dar, transformarea neolitică și economică nu va fi produsul natufienilor. Aceștia au dezvoltat numai cadrul sociologic în care descendenții lor, „biologici și culturali, au inaugurat noi strategii”. Și acești descendenți sunt khiamienii care la rândul lor, și în decursul a 500 de ani (din 10.000 până în 9.500 î.ch.) au scris un nou episod al epopeii revoluției neolitice. Autorul consideră că importanța culturii khiamiene este capitală pentru această trecere la agricultură. Ea constă într-o

leur imaginaire, les causes motrices de l'évolution de notre humanité. Sa démarche garde tout de même de l'ancien modèle, l'idée d'une genèse et d'une origine unique de l'agriculture, qui, dès son apparition, se serait répandue sur toute la terre. La question est de savoir où pourrait bien se trouver le lieu d'origine de cette surprenante révolution ?

L'échec des missions archéologiques américaines, organisées et coordonnées par Robert Braidwood depuis 1960, qui tentait à tout prix de démontrer que l'agriculture était apparue au Moyen-Orient, dans le Zagros irakien, échec corroboré par les découvertes de Jean Perrot[23] (dès 1955 dans la vallée du Jourdan, à Mallaha) découvertes multipliées au cours des dernières décennies au Levant (Proche-Orient), et qui ont mis à jour l'existence de traces d'agriculture datant d'environ 9500-8300 ans av. J. C.. Elles ont permis à J. Cauvin de concentrer ses recherches sur les facteurs à l'œuvre dans l'apparition de l'agriculture dans les communautés humaines de cette région. Ainsi, le Moyen-Orient et la Mésopotamie ne sont plus l'objet de débats et de recherches sur les origines de l'agriculture, car en raison du climat aride, le Zagros et la Basse Mésopotamie étaient quasi désertiques jusqu'à environ 8.000 av. J.C.

Cauvin constate que, avant le Natoufien, le Proche-Orient était habité par des communautés appartenant au Kébarien géométrique (15.000-12.500 av. J. C.), qui, chose déjà remarquée pour le Paléolithique Supérieur de l'Europe du sud-est, « géométrisaient » « à outrance leurs armatures microlithiques désormais façonnées en majorité sous forme de triangle ou de trapèzes-rectangles. »[24].

En ce qui concerne l'économie natoufienne, elle a été définie comme une économie de prédation à « large spectre », où, à côté des activités spécifiques au Paléolithique, comme la chasse et la cueillette, il y avait aussi une pratique de broyage des céréales sauvages.

Mais la mutation Néolithique et économique ne sera pas le fruit des Natufiens. Ils ont développé seulement le cadre

transformare de un cu totul alt tip : o schimbare ideologică radicală, identificabilă în artă, și pe care Jacques Cauvin o numește „revoluția simbolurilor” [25].

El consideră că o dată cu khiamienii, o schimbare esențială se produce în reprezentarea artistică a comunităților din Valea Iordanului: aceea a apariției figurinelor în calcar reprezentând schematic femeii (găsite în siturile din Salibiyah și Gilgal).

Dualismul masculin - feminin sugerat de tandemul Femeie – Taur ca revoluție a simbolurilor

Jacques Cauvin consideră că figurinele feminine în piatră sau în pământ ars, descoperite la Mureybet (8 piese) și datate de acum 9000 de ani î.ch. desemnează, într-o manieră realistă sau mai aluzivă, aceeași realitate : umanizarea spectaculară a artei prin apariția unui personaj feminin. Pentru autor această schimbare este radicală în raport cu tematica artei natufiene. În plus, aceste figurine combinate cu coarnele taurilor încrustați în zidurile caselor din Mureybet, permit de acum înainte „ pentru prima dată în Levant în jurul anului 9.500 î.ch., într-un context economic de vânatoare cules încă neschimbat, dar just în ajunul bulversării sale complete, aceste două figuri simbolice dominante, femeia și taurul, care vor conserva vedeta în tot cursul neoliticului și al epocii bronzului oriental, înțelegându-se aici în regiunea Mediteranei orientale preeleneice „ [26].

Acest tandem simbolic femeie – taur, este considerat de către autor ca rezultatul unei „ pure mutații mentale „ care nu are nici un raport cu mediul ecologic sau cu transformările infrastructurii materiale. Apărută la începuturile agriculturii, într-un context de economie paleolitică, această „ revoluție a simbolurilor „ va declanșa în curând revoluția neolitică. Dar, întrebarea pe care ne-o putem pune alături de autor, este

sociologice dans lequel leurs descendants, « biologiques et culturels, ont inauguré les stratégies nouvelles ». Et ces descendants sont les Khiamiens, qui à leur tour, et pendant 500 ans (de 10.000 à 9.500 av. J. C.), ont écrit un nouvel épisode de l'épopée de la révolution Néolithique. L'auteur considère que l'importance de la culture Khiamienne est capitale pour ce passage à l'agriculture. Elle consiste en une mutation d'un tout autre type : un changement idéologique radical, identifiable dans l'art, et que J. Cauvin appelle la « révolution des symboles ».[25]

Il considère que, avec le Khiamien, un changement essentiel se produit dans la représentation artistique des communautés de la vallée du Jourdain : celui de l'apparition de figurines en calcaire représentant schématiquement des femmes (trouvées sur les sites de Salibiyah et de Gilgal).

Le dualisme masculin - féminin suggéré par le tandem Femme -Taureau comme révolution des symboles

Cauvin considère que les figurines féminines, en pierre ou en terre cuite, découvertes à Mureybet (8 pièces) et datées d'environ 9.000 av. J.C. désignent, d'une manière réaliste ou plus allusive, la même réalité : l'humanisation spectaculaire de l'art par l'apparition d'un personnage féminin. Pour l'auteur, ce changement est radical par rapport à la thématique de l'art natoufien. De plus, ces figurines, combinées avec les cornes de taureaux enfouies dans les murs des maisons de Mureybet, permettent, dès lors, de « poindre pour la première fois au Levant autour de 9.500 avant J.C., dans un contexte économique de chasse-cueillette encore inchangé, mais juste à la veille de son bouleversement complet, ces deux figures symboliques dominantes, la Femme et le Taureau, qui conserveront la vedette durant tout le Néolithique et l'âge du Bronze orientaux, y compris dans la religion de la Méditerranée orientale préhellénique. »[26].

Ce tandem symbolique Femme - Taureau, est considéré par l'auteur comme le résultat d'une « pure mutation mentale », qui n'a aucun

esențială pentru înțelegerea transformărilor materiale generate de această mutație ideologică : „ cum putem noi gândi relația reală care a putut unii revoluția simbolurilor cu producția de subzistență care a urmat-o la scurt timp ? „[27].

Pentru a răspunde, Jacques Cauvin ne sugerează, în urma rezultatelor cercetărilor lui James Mellaart [28] un alt orizont neolitic, acela de la Catal Huyuk din al 7-lea Mileniu î.ch. în Anatolia, considerat de el ca rezultat al difuziunii neoliticului inventat în Levant.

Analiza dinamicii simbolurilor în Anatolia constituie un prim pas în interpretarea nașterii agriculturii. Imaginea femeii zeițe din sanctuarele domestice de la Catal Huyuk, plasată în prim planuri monumentale, cu brațele și picioarele depărtate, ca și când ar da naștere la tauri, simbolizați de craniile sculptate, care sunt etajate sub ea, constituie pentru autor cheia de boltă a oricărui sistem religios care a urmat. Acest dublu dualism religios, pe de o parte, feminin – masculin și pe de altă parte, uman – animal apărut în mileniul 10 în nordul Levant-ului va deveni sub diverse forme conform autorului, printr-o difuziune în tot vechiul orient, modelul generic al oricărei religii.

Combinând datele arheologice ale neoliticului anatolian cu alte reprezentări din Africa Sahariană, autorul constată că o nouă temă a apărut, de o importanță capitală pentru revoluția simbolurilor : aceea de orator, ca intermediar între Dumnezeu și om, temă care introduce în același timp „ o relație de subordonare cu totul nouă „ [29]. Această relație de subordonare, ce implică apariția unui model mental ierarhizat între om și divin, constituie un eveniment de natură psihologică, definit de Cauvin ca „ o nouă sfâșiere în sânul imaginarului uman între un sus și un jos, între o ordine a forței divine personificate și dominatoare și aceea a unei umanități cotidiene al cărei efort interior spre această perfecțiune care o transcende poate fi simbolizată de către

rapport avec l’environnement écologique ou les transformations de l’infrastructure matérielle. Apparue à la veille de l’agriculture, dans un contexte d’économie paléolithique, cette « Révolution » des symboles va déclencher bientôt la Révolution néolithique. Mais la question qu’on peut se poser avec l’auteur, est capitale pour la compréhension des transformations matérielles générées par cette mutation idéologique : « Comment pouvons nous penser la relation réelle qui a pu unir la Révolution des symboles à la production de subsistance qui la suit de peu ? »[27].

Pour y répondre, Jacques Cauvin nous suggère, suite aux résultats des recherches de James Mellaart[28], un autre horizon néolithique, celui de Catal Hüyük du VII-ème millénaire av. J. C., en Anatolie, considéré par lui comme le résultat de la diffusion du Néolithique inventé au Levant.

L’analyse de la dynamique des symboles en Anatolie constitue un premier pas dans l’interprétation de la naissance de l’agriculture. L’image de la femme déesse des sanctuaires domestiques de Catal Hüyük, placée en haut-reliefs monumentaux, avec les bras et les jambes écartés, comme si elle donnait naissance à des taureaux, symbolisés par les bucranes sculptés qui s’étagent sous elle, constitue pour l’auteur la clef de voûte de tout système religieux qui a suivi. Ce double dualisme religieux, d’une part féminin - masculin, et d’autre part, humain – animal, apparut au X-ème millénaire, au Nord du Levant, deviendra sous diverses formes, d’après l’auteur, par une diffusion dans tout l’Orient ancien, le modèle générique de toute religion.

En combinant des données archéologiques du Néolithique anatolien avec d’autres représentations de l’Afrique saharienne, l’auteur constate qu’un autre thème nouveau est apparu, d’une importance capitale pour la révolution des symboles : celui de l’ « orant », comme intermédiaire entre le Dieu et l’homme, thème qui introduit en même temps « une relation de subordination entièrement nouvelle »[29]. Cette relation de subordination,

brațele ridicate ale oratorilor.” [30].

Urmând întocmai argumentația lui Cauvin se constată că punerea în scenă a unei astfel de „dramaturgii dinamice”, de către descendenții natufienilor, care fiind „nesatisfăcuți de tradiționalul lor mod de viață l-au transformat profund”, constituie cauza unică a evoluției imaginarului lor, ca și „fundament antropologic al acestei insatisfacții”, [31]. Umanizarea sacrului, considerat de către autor ca cea mai spectaculară schimbare a istoriei omului realizată de către cultura khiamiană, combinată cu conștientizarea „unui rău existențial niciodată resimțit”, până atunci au declanșat prin dinamica lor, în spiritul omului, „dorința de a schimba, progresul ce rezultă de aici și care se va accelera de acum înainte”.

În ceea ce privește neoliticul din Sud - Estul Europei, acesta este un spațiu recalcitrant față de teoria evoluției sociale. În plus, el constituie o barieră geografică în calea presupuselor migrații ale popoarelor din Orient și colonizării de către acestea a Europei.

Neoliticul Sud – Est European ca produs al unui normativism simbolic și ritualizare a unui sacru feminin – viață

Toate teoriile despre apariția neoliticului sau despre religia acestei perioade conțin în ele anumite limite cu privire la înțelegerea acestei transformări intervenite în modul de existență al omului. Argumentele lor se reduc în ultimă analiză la invocarea factorilor proprii progresului, fie ca stimularea condițiilor de viață ale mediului, fie ca generatoare de mutații ideologice.

Pentru a înțelege acest fenomen, trebuie să analizăm îndeaproape, în măsura în care datele arheologice ne permit, contextul transformării pe care de la Childe o numim revoluție neolitică. Constatăm că timp de 20.000 de ani înainte de apariția primelor probe de schimbare în

qui implique l'apparition d'un modèle mental hiérarchisé entre l'homme et le divin, constitue un événement de nature psychologique, définie par Cauvin comme « une déchirure nouvelle au sein de l'imaginaire humain entre un haut et un bas, entre un ordre de la force divine personnifiée et dominatrice et celui d'une humanité quotidienne dont l'effort intérieur vers cette perfection qui le transcende peut être symbolisé par les bras levés des orants. »[30].

En suivant à la lettre l'argumentation de Cauvin, on constate que la mise en scène d'une telle « dramaturgie dynamique » par les descendants des natoufiens, qui étant « insatisfaits de leur traditionnel mode de vie l'ont remanié de fond en comble », constitue la cause unique de l'évolution de leur imaginaire, en tant que « fondement anthropologique de cette insatisfaction »[31]. L'humanisation du sacré, considéré par l'auteur comme le plus spectaculaire changement de l'histoire de l'homme réalisé par la culture khiamienne, combinée avec la prise de conscience « d'un malaise existentiel jamais ressenti » jusque-là, ont déclenché par leur dynamique, dans l'esprit de l'homme, « le désir de changer, le progrès qui en résulte et va désormais s'accélérer ».

De plus, il constitue aussi une barrière géographique sur la route de la présumée migration des peuples proches-orientaux et de la colonisation par eux de l'Europe.

Le Néolithique du sud-est européen comme produit d'un normativisme symbolique en tant que ritualisation d'un Sacré Féminin Vie

Toutes les théories sur l'apparition du Néolithique ou sur la religion de cette période, comportent en elles-mêmes, comme ont l'a vu, leurs limites quant à la compréhension de cette transformation intervenue dans le mode d'existence de l'homme. Leurs arguments se résument en dernière analyse à invoquer des facteurs propres au progrès, soit comme stimulateurs des conditions de vie du milieu, soit comme générateurs de mutations idéologiques.

Pour comprendre ce phénomène, on doit

comportamentul economic al omului, o anumită stabilitate ideologică s-a impus în fiecare regiune a planetei, acolo unde există probe ale prezenței umane. Cunoaștem faptul că în toată această perioadă partea de sud-est a Europei a cunoscut o singură formă de reprezentare religioasă simbolizată prin statuetele feminine și formele geometrice ce le erau asociate, în timp ce pentru vestul Europei și Africa predomina un concept religios simbolizat de către reprezentările animale.

Or, această statueta feminină apărută în cultura khiamiană de la Mureybet este considerată de Cauvin ca fiind invenția acestei culturi, pe de o parte, și pe de altă parte, stând la originea revoluției simbolurilor, care declanșase apariția agriculturii.

În cursul paleoliticului est european, s-a constatat stabilitatea ideologică grație formelor statice elementare ale geometriei care simbolizau divinitatea, domnind peste tot universul, și căreia omul aparținea în totalitate trup și suflet, și grație de asemenea producțiilor litice ornate la maxim cu desene geometrice. Se putea spune chiar că stabilitatea climatului implica o stabilitate ideologică de preservare a vieții.

Ce s-a întâmplat odată cu bulversarea climatologică ? Toți specialiștii, fie că sunt adepții curentului materialist sau ai celui al arheologiei simbolice, consideră în unanimitate, că o criză ideologică a cuprins omul, criză care l-a împins să regândească în profunzime de la început sistemul său ideologic ca și comportamentul său față de natură. Ei explică evoluția societății în neolitic printr-un salt al omului generat într-un context de criză ideologică sau alimentară, dar în același timp și printr-o suferință și o conștientizare a necesității unei emancipări în raport cu mediul său natural. Astfel, pentru materialişti , omul a devenit tehnician – inventator și propriul său producător, învățând să exploateze parcele din mediul său de viață. Pentru adepții „ revoluției simbolurilor „ , omul își

analyser de près, dans la mesure où les données archéologiques le permettent, le contexte de la transformation que, depuis Childe, on appelle « révolution néolithique ». On a constaté que pendant au moins 20.000 ans avant l'apparition des premières preuves d'un changement dans le comportement économique de l'homme, une stabilité idéologique s'était imposée dans chaque partie de la terre, là où il y a eu des découvertes prouvant la présence humaine. On connaît aussi que pendant toute cette période, la partie est et sud-est de l'Europe n'a connu qu'une seule forme de représentation religieuse, symbolisée par les statuettes féminines et les formes géométriques qui leur étaient associées. Tandis que pour l'ouest de l'Europe, l'Afrique ou le Proche-Orient, prédominait, environ 12000 ans av. J.C., un concept religieux symbolisé par des représentations animales.

Or, c'est cette statuette féminine apparue dans la culture Khiamienne de Mureybet que Cauvin considère comme étant l'invention de cette culture d'une part et d'autre part à l'origine de la révolution des symboles, qui aurait déclenché l'apparition de l'agriculture.

Durant tout le Paléolithique est-européen, on a constaté la stabilité idéologique grâce aux formes statiques élémentaires de la géométrie qui symbolisaient la divinité régnant sur tout l'univers, et à laquelle l'homme appartenait totalement corps et âme, et grâce aussi à ses productions lithiques ornées à outrance de dessins géométriques. On pourrait même dire que la stabilité du climat, à l'instar de la divinité, impliquait une stabilité idéologique de préservation de la vie.

Que s'est-il donc passé avec le bouleversement climatologique ? Tous les spécialistes, qu'ils soient adeptes du courant matérialiste ou de celui de l'archéologie symbolique, considèrent unanimement qu'une crise idéologique s'est emparée de l'homme, crise qui l'a poussé à repenser de fond en comble son système idéologique ainsi que son comportement face à la nature. Ils expliquent l'évolution de la société au Néolithique par un sursaut de l'homme généré dans un contexte de

regândește mai întâi ideologia sa, astfel încât prin această misterioasă mutație și cu acest nou instrument cultural, apare o altă divinitate, după chipul său, și cu un concept de „mai perfect” producând transformările descrise de materialişti.

Or, se constată că în cele două cazuri, este vorba de o revoluție, în sensul unei schimbări radicale a omului, atât pe plan ideologic cât și material. Dar, ce reprezintă în realitate această schimbare ?

În ceea ce privește planul ideologic, toate datele arheologice ne indică faptul că înainte de neolitic, chiar pentru Orientul Apropiat, nu exista decât o singură și aceeași formă a sacralului – conceptualizarea vieții ca și divinitate feminină. Constatăm totuși, că începând cu debutul paleoliticului superior din estul și sud – estul Europei, și până la sfârșitul neoliticului, este vorba tot timpul de aceeași zeiță, a fecundității în paleolitic, sau a fertilității/fecundității în neolitic, ceea ce ne pune în evidență faptul că nimic nu s-a schimbat în natură cu privire la ideologie, în timpul neoliticului.

Încălzirea climatică a declanșat o dinamică de schimbări de toate felurile, înlocuind vechea stabilitate a emisferei nordice. Dar, este permis să gândim că pentru omul preistoriei, așa zisele schimbări climatice erau percepute, nu ca fenomene meteorologice sau climatologice, ci ca o modificare profundă a ființei sacre, ei înșiși. Universul avut în vedere al sacralului paleolitic, care corespundea imaginii acestei epoci glaciare, și care era reprezentat în ideologia omului prin forme geometrice elementare stabile, simbolizând divinitatea feminină, s-a animat în sfârșit, odată cu încălzirea climatică, sub o multitudine de forme de viață. În consecință, această schimbare de climat, modificând radical natura sacră înconjurătoare, putuse declanșa o mare bulversare în spiritul omului din neolitic. Totul era și nu mai era în același timp ca înainte. Dar, dacă divinul își schimbase atitudinea sau felul de a fi, devenind mai activ, fără să-și schimbe

crise idéologique ou alimentaire, mais aussi par une souffrance et une prise de conscience de la nécessité d’une émancipation par rapport à son milieu naturel. C’est ainsi que pour les matérialistes l’homme est devenu technicien-inventeur et son propre producteur, en apprenant à exploiter des parcelles de son environnement. Pour les adeptes de la « révolution des symboles », l’homme repense d’abord son idéologie, afin que par cette mystérieuse mutation et avec ce nouvel instrument culturel, apparaisse une autre divinité, à son image, et avec un concept de « plus parfait » produisant les transformations décrites par les matérialistes.

Or, on constate que dans les deux cas, il s’agit de la révolution dans le sens d’un changement radical de l’homme, autant sur le plan idéologique que matériel. Mais qu’en est-il en réalité?

En ce qui concerne le plan idéologique, toutes les données archéologiques nous indiquent qu’avant le Néolithique, même pour le Proche-Orient, il n’y avait qu’une seule et même forme du sacré - la conceptualisation de la Vie en tant que divinité féminine. Nous constatons pourtant que depuis le début du Paléolithique Supérieur de l’est et de sud-est de l’Europe, et jusqu’à la fin du Néolithique, il s’agit toujours de la même déesse, de la fécondité au Paléolithique, ou de la fertilité/fécondité au Néolithique, ce qui nous amène à l’évidence que rien en ce qui concerne l’idéologie n’a changé de nature, pendant le néolithique.

Le réchauffement climatique a déclenché une dynamique de changements de tous ordres, remplaçant l’ancienne stabilité de l’hémisphère nord. Mais, il est permis de penser que pour l’homme de la Préhistoire, les dits changements climatiques étaient perçus, non pas comme des phénomènes météorologiques ou climatologiques, mais bien comme une modification profonde de l’Etre sacré, lui-même. L’univers figé du Sacré Paléolithique, qui correspondait à l’image de cette époque glaciare, et qui était représenté dans l’idéologie de l’homme par des formes géométriques

natura, ce aspect al naturii sale explica această schimbare ?

Se constată că începând cu eneoliticul/mezoliticul, de la începutul stabilizării climatului cald, paralel cu vechile reprezentări geometrice statice ale divinității, încrustate pe unelte, figurinele feminine sau pe așa zisele „obiecte de artă mobilieră”, apar mai frecvent reprezentări geometrice dinamice pentru a deveni ceva mai târziu, în neolitic, una din formele privilegiate de expresie „artistică” pentru tot spațiul Europei de Est, al Balcanilor și al Anatoliei. Geometrizarea absolută a artei în această parte a lumii unde debutează agricultura, ne indică soluția, adoptată de oamenii preistorici, a instabilității aparente a mediului înconjurător: singura stabilitate în mișcare este propria sa formă.

Astfel, în locul celebrei formule a lui Braidwood „cultura nu era gata” pentru ca revoluția neolitică să se realizeze, am putea utiliza o altă expresie, mai conformă ideologiei preistoriei, unde natura și cultura făceau un tot : „sacru nu le permitea încă” .

Este cert că bulversarea climatică, transformând peisajul natural, a creat o criză ideologică în interiorul sistemului religios al paleoliticului, în sensul în care vechiul principiu de stabilitate nu mai corespunde naturii schimbătoare a mișcării sacruului. Astfel, vechile practici, sau ritualurile în sensul pe care îl înțelege Georges Balandier[32], al căror obiectiv era acela de a ordona, în stabilitate toată comunitatea paleolitică, nu mai corespundeau comportamentului „entropic” [33] al naturii. În consecință, entropia naturală a antrenat o entropie socială, pe care am putea să o abordăm foarte bine din punctul de vedere al sociologiei, și mai precis din perspectiva noțiunii de anomie al lui Emile Durkheim[34], introdusă și utilizată de autor în analiza „suicidului” și a „diviziunii sociale a muncii”.

După Durkheim, anomia este un fel de antropie socială care se manifestă prin pierderea reperelor și corозиunea instituțiilor

élémentaires stables, symbolisant la divinité féminine, s’est animé enfin, avec le réchauffement climatique, sous une multitude de formes de vie. En conséquence, ce changement de climat, modifiant radicalement la nature ‘Sacree’ environnante, aurait pu déclencher un très grand bouleversement dans l’esprit de l’homme du Néolithique. Tout était et n’était plus, en même temps, comme avant.

Mais si le divin avait changé d’attitude ou de manière d’être, en devenant plus active, sans changer de nature, quel aspect de sa nature expliquait ce changement ? On constate qu’à partir du énéolithique/mésolithique, dès le début de la stabilisation du climat chaud, parallèlement aux anciennes représentations géométriques statiques de la divinité, incrustées sur les outils, les figurines féminines ou sur les soi-disant « objets d’art mobilier », apparaissent plus fréquemment des représentations géométriques dynamiques, pour devenir peu après, dans le néolithique, l’une des formes privilégiées d’expression « artistique » pour toute l’aire de l’Europe de l’Est, des Balkans et de l’Anatolie. La géométrisation absolue de l’art, dans cette partie du monde où débute l’agriculture, nous indique la solution, apportée par l’homme préhistorique, à l’instabilité apparente du milieu environnant : la seule stabilité dans le mouvement c’est sa propre forme.

Ainsi, à la place de la célèbre formule de Braidwood « la culture n’était pas prête » pour que la révolution néolithique se réalise, on pourrait utiliser une autre expression, plus conforme à l’idéologie de la préhistoire, où nature et culture faisaient un tout : « le sacré ne le permettait pas encore ».

Il est certain que le bouleversement climatique, transformant paysage naturel, a créé une crise idéologique à l’intérieur du système religieux du Paléolithique, au sens où l’ancien principe de stabilité ne correspondait plus à la nature changeante du mouvement du sacré. Ainsi, les anciennes pratiques, où les rites au sens où l’entend Georges Balandier[32], dont l’objectif était d’ordonner, dans la stabilité toute la communauté paléolithique, ne

ce asigurau echilibrul și stabilitatea unei comunități. Acest fenomen se datora unei dezordini introduse în societate prin disoluția comunităților, urmare a unor mari schimbări economice, politice și sociale, antrenate de revoluții, dar și prin pierderea sau disoluția aspirațiilor individuale și colective, în sensul unei demoralizări generale a comunității. Durkheim constată că acest fenomen de anomie are o influență importantă asupra mobilităților sociale, a natalității, a mortalității, a căsătoriilor, etc. Împotriva acestei anomii sociale, împotriva acestei anomii destructive și dezorganizatoare, orice societate dezvoltă mijloace de apărare și, printre aceste acțiuni reparatorii, rolul ritualului nu este altul decât acela de a restabili ordinea: „în acest caz, ar fi vorba de un principiu de structurare și armonizare pe care l-am putea califica homeostatic” [35].

În acest sens și în afară de funcția de mediere prin abstracție sau alteritate, ritualul are ca finalitate faptul de controla „turbulențele interstițiale” [36] pe care le poate întâlni comunitatea, devenind un canal care conține „prin medierea sa simbolică și în special normativă, toate formele de dezordine” [37]. Astfel, procesul de ritualizare, caracterizat prin primatul ordinii, al măsurii și al unei exacerbari organizaționale, dau sens și conduc indivizii, și în consecință comunitățile la o stabilitate și la un echilibru.

Transformarea neolitică nu este numai dovada că bulversarea climatologică a produs o criză în interiorul comunității paleolitice, ci ea ne învață totodată despre soluția pe care omul a găsit-o acestei bulversări: ritualizarea actelor sale după modelul sacralului. Din acela care „își procură hrana „într-o manieră pasivă, într-o natură vie statică în paleolitic, el se transformă imitând aceeași natură vie devenită dinamică, în producător ritualist al vieții.

Agricultura n-a apărut așa cum tind să o demonstreze ultimile cercetări, printr-o

correspondaient plus au comportement «entropique»[33] de la nature. Par conséquent, l'entropie naturelle a entraîné une entropie sociale, qu'on pourrait très bien aborder du point de vue de la sociologie, et précisément, dans la perspective de la notion d'anomie, d'Emile Durkheim[34], introduite et utilisée par l'auteur dans l'analyse du «suicide» et de la «division sociale du travail».

D'après Durkheim, l'anomie est une sorte d'entropie sociale qui se manifeste par la perte des repères et la corrosion des institutions qui assuraient l'équilibre et la stabilité d'une communauté. Ce phénomène serait dû à un désordre introduit dans la société par la dissolution des communautés, suite à des grands changements économiques, politiques et sociaux, engendrés par des révolutions, mais aussi par la perte ou dissolution des aspirations individuelles et collectives, dans le sens d'une démoralisation générale de la communauté. Durkheim constate que ce phénomène d'anomie a une influence importante sur les mobilités sociales, sur la natalité, la mortalité, les mariages, etc. Contre cette anomie sociale, contre cette anomie nuisible, destructrice et désorganisatrice, toute société développe des défenses et, parmi ces actions réparatrices, le rôle du rite n'est autre que de rétablir l'ordre: «Dans ce cas, il s'agirait d'un principe de structuration et d'harmonisation, qu'on pourrait qualifier d'homéostatique».[35]

Dans ce sens et en dehors de sa fonction de médiation par l'abstraction ou l'altérité, le rite a aussi comme finalité de contrôler les «turbulences interstitielles»[36] que la communauté peut rencontrer, en devenant un canal qui contient «par sa médiation symbolique et, surtout normative, toutes les formes de désordre»[37]. Ainsi, le processus de ritualisation, caractérisé par le primat de l'ordre, de la mesure et d'une exacerbation organisationnelle, donne un sens et amène les individus, et par conséquent les communautés, à une stabilité et un équilibre.

La transformation néolithique n'est pas

rarefiere a resurselor, ci exista din contră o creștere a resurselor, dar ca o tehnică de ritualizare a principiului sacru al vieții. Am putea spune că agricultura (cultura plantelor și creșterea animalelor) era mai întâi o practică religioasă înscrisă în dinamica principiului sacru al vieții universale.

Omul de la sfârșitul perioadei glaciare își regăsește sensul nu printr-o emancipare față de natură, ci din contră într-o acțiune de identificare cu sacrul printr-o producere rituală a vieții, după modelul aceleiași naturi sacre. Această ritualizare a acțiunilor omului, asigură nu numai stabilitatea comunității în aceiași reprezentare paleolitică a sacrului, ci ea adâncea sentimentul religios prin intensificarea activităților cu caracter sacru. Mai mult, aceste activități cu caracter ritualic erau exprimate nu numai în practica agriculturii, ci, cum am văzut pentru neoliticul de vechea Europă, în orice producție pe care o numim artistică sau tehnologică. Producțiile de figurine sau de vase reprezentând o femeie erau încarnarea divinității viață, ceea ce dădea viață acestor obiecte. În această perspectivă, munca era mai mult un gest pur tehnic, era o acțiune sacră cu caracter magic, permițând integrarea omului în universul divin în mișcare. A muncii semnifica a da naștere după canoanele impuse de știința sacră. Întocmai ca pentru plantele și animalele domestice, munca omului era supusă ciclurilor și legilor vieții, a cărei funcție generatoare era evidentă. Munca artizanală trebuia să se supună legilor subtile ale aceleiași divinități, legi care pentru a da naștere unui obiect impuneau forme geometrice, care prin dinamismul lor deveneau operante.[38]

Această ritualizare a muncii care se înscrie într-o identificare cu sacrul viață și care confirmă ansamblul materialului arheologic al neoliticului ar putea repune în discuție toate teoriile legate de progres și de evoluția tehnicilor, teorii bazate pe eficacitatea „ distrugerii” . Teza lui Andre

seulement la preuve que le bouleversement climatologique a produit une crise à l'intérieur de la communauté paléolithique, mais elle renseigne aussi sur la solution que l'homme a trouvée à ce bouleversement : la ritualisation de ses actes selon le modèle du sacré. De celui qui « prélève sa nourriture » de manière passive dans une nature Vie statique au Paléolithique, il se transforme, imitant la même nature Vie devenue dynamique, en producteur ritualiste de la Vie.

L'agriculture n'est pas apparue, pour palier à une raréfaction des ressources comme tendent à le démontrer les dernières recherches, il y avait au contraire une augmentation des ressources, mais comme une technique de ritualisation du principe sacré de la Vie. On pourrait dire que l'agriculture, (culture des plantes et élevage), était d'abord une pratique religieuse inscrite dans la dynamique du principe sacré de la Vie Universelle.

L'homme de la fin de la Glaciation retrouve son sens non pas dans une émancipation par rapport à la nature, mais au contraire, dans une action d'identification avec le sacré, par une production rituelle de vie, d'après le modèle de la même nature sacrée Cette ritualisation des actions de l'homme, assurait non seulement la stabilité de la communauté dans la même représentation paléolithique du sacré, mais elle renforçait le sentiment religieux par l'intensification des activités à caractère sacré. De plus ces activités à caractère ritualiste s'exprimaient non seulement dans la pratique de l'agriculture, mais aussi, comme on l'a vu pour le Néolithique de l'Ancienne Europe, dans toute production qu'on appelle artistique ou technologique. Les productions de figurines ou de vases représentant une femme étaient autant d'incarnations de la « divinité Vie », ce qui donnait vie à ces objets. Dans cette perspective, le travail était bien plus qu'un geste purement technique, il était une action sacrée à caractère magique, permettant l'intégration de l'homme à l'univers divin en mouvement. Travailler c'était donner naissance d'après les canons imposés par la science sacrée. Comme pour les

Leroi- Gourhan, despre tendința tehnică înscrisă în obiectul tehnic, ar părea că nu ține cont de realitatea culturală și religioasă a acestei civilizații. [39]

Documentația arheologică a neoliticului aduce un argument în plus tezei lui Alain Gras, teză care, în prelungirea gândirii lui Hannah Arendt despre tehnologia luată ca artă, permite o nouă abordare și înțelegere a omului în general, și a omului preistoric în special : „, dacă admitem o secundă că munca nu este rezultatul unei necesități biologice, atunci folosirea uneltei nu mai este destinată transformării naturii după legea plugului și a eficacității. Această unealtă deschide alte perspective istorice care sunt legate de imaginarul popoarelor, poartă în ea o expresie artistică și religioasă, manifestă sacrul , se face complice în jocul cu natura. Grecii antici înțeleseseră bine acest lucru, ei văzând în tehne un act nedeterminat de o necesitate oarecare, care derivă totodată din estetic ca și din utilitar” [40].

NOTTES

[1]-[2]-[3]-[4] Jacques Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*, p. 9., p. 11, p.14,

[5] PPNA (Pre-Pottery Neolithic A) a fost mai întâi o nomenclatură inventată de către Kathleen Kenyon pentru descoperirile de la Jéricho, (K. M. Kenyon, *Excavations at Jericho, The Architecture and Stratigraphy of the Tell*, British School of Archaeology in Jerusalem, Vol. III, Londre, 1981.), devenind apoi un simplu orizont cronologic: 10.000-9500 av. J.C.

[6] G. Childe, *Man Makes Himself*, 1936, London, trad. Roumaine, *Faurirea Civilizației*, 1966, Bucurest.

[7] R. J. Braidwood et L. Braidwood, *Excavations in the Plaine of Antioch, I: The earlier assemblages phases A-J*, The University of Chicago Press, coll. Oriental Institute Publications, vol. 56, Chicago, 1960; et des mêmes auteurs, *Preistorique*

plantes ou les animaux domestiques le travail de l'homme était soumis aux cycles et aux lois de la Vie, dont la fonction génératrice était évidente. Le travail artisanal devait obéir à des lois plus subtiles de la même divinité, lois qui, pour donner vie à l'objet, requéraient des formes géométriques, qui par leur dynamisme devenaient opérantes.[38]

Cette ritualisation du travail, qui s'inscrit dans une identification avec le sacré Vie, et que confirme l'ensemble du matériel archéologique du Néolithique, pourrait bien remettre en cause toutes les théories liées au progrès et à l'évolution des techniques, théories basées sur l'efficacité de la « destruction ». La thèse d'André Leroi-Gourhan, sur la tendance technique inscrite dans l'objet technique, parait ne pas tenir compte de la réalité culturelle et religieuse de cette civilisation[39].

La documentation archéologique du Néolithique apporte un argument de plus à la thèse d'Alain Gras, thèse qui, en prolongement de la pensée d'Hannah Arendt sur la technologie prise comme art, permet une autre approche et compréhension de l'homme en général, et de l'homme de la préhistoire en particulier : « Si nous admettons un instant que le travail n'est pas le résultat d'une nécessité biologique, alors l'usage de l'outil n'est plus voué à la transformation de la nature selon la loi d'airain de l'efficacité. Cet outil ouvre d'autres perspectives historiques qui sont liées à l'imaginaire des peuples, il porte en lui une expression artistique et religieuse, il manifeste le sacré, il se fait complice dans le jeu avec la nature. Les Grecs anciens l'avaient bien compris qui voyaient dans la technè un acte non déterminé par une quelconque nécessité et relevant aussi bien de l'esthétique que de l'utilitaire ».[40]

NOTTES

[1]-[2]-[3]-[4] Jacques Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*, p. 9., p. 11, p.14,

[5] PPNA (Pre-Pottery Neolithic A) a été d'abord une nomenclature inventée par Kathleen Kenyon pour les découvertes de

village archaeology in South Eastern Turkey, BAR International Series 138, Oxford, 1982.

[8]-[9] Voir J. Lichardus, et al., *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique entre la Méditerranée et la Mer Baltique*, PUF, coll. Nouvelle Clio, Paris, 1985, p.113.

[10] R. Braidwood et L. Braidwood, in Ist. Ro, op. cit. p. 11.

[11] Hans-Peter Uerpmann, *Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraumes*, Wiesbaden, 1979, p. 114.

[12]-[13] Voir E. Anati, op. cit.

¹ Ibid. p. 157.

[14]-[15]-[16]-[17]-[18] Voir en ce sens, A. Capart et D. Capart, *L'Homme et les Déluges*, Hayez, 1986, Bruxelles, p.160, p.162.

[19] Voir J. Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*, op. cit.

[20] Voir en ce sens, Ian Hodder, *Symbolic and structural archaeologie*, University Press, 1982, Cambridge; et de même auteur, *The Meanings of Things: material culture and symbolic expression*, Unwin and Hyman, 1989, Londres.

[21] – [22] André Leroi-Gourdan, *Préhistoire de l'Art occidental*, Mazenod, 1965, Paris, p.16.

[23] Jean Perrot, *Le gisement natoufien de Mallaha (Eynan), Israël*, in **L'Anthropologie**, n 70/5-6, 1966, pp. 437-483.

[24]-[25] – [26]-[27] J. Cauvin, op. cit. p. 29, et J. Cauvin, *L'apparition des premières divinités*, in *La Recherche*, n. 194, 1987, p. 1472-1480, mais il a développé ses conséquences ultimes dans l'apparition du Néolithique en 1994, dans l'ouvrage: *Naissance des divinités...*, op. cit., p. 42 et les suivantes, p. 46., Ibid., p. 100.

[28]-[29]-[30]-[31] James Mellaart, Catal Hüyük, *A neolithic town in Anatolia*, Mortimer Wheeler, 1967, Londres, p.98, p.100.

[32] Georges Balandier, *Le Désordre. Eloge au mouvement*, Paris, Fayard, 1988.

Jéricho, (voir, K. M. Kenyon, *Excavations at Jericho, The Architecture and Stratigraphy of the Tell*, British School of Archaeology in Jerusalem, Vol. III, Londre, 1981.), avant de devenir la désignation d'un simple horizon chronologique, sans signification culturelle précise: 10.000-9500 av. J.C.. Voir J. Cauvin, op. cit. p. 55.

[6] G. Childe, *Man Makes Himself*, 1936, London, trad. Roumaine, Fauriea Civilisatiei, 1966, Bucarest.

[7] Voir dans ce sens, R. J. Braidwood et L. Braidwood, *Excavations in the Plaine of Antioch, I: The earlier assemblages phases A-J*, The University of Chicago Press, coll. Oriental Institute Publications, vol. 56, Chicago, 1960; et des mêmes auteurs, *Preistorique village archaeology in South Eastern Turkey*, BAR International Series 138, Oxford, 1982.

[8]-[9] Voir J. Lichardus, et al., *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique entre la Méditerranée et la Mer Baltique*, PUF, coll. Nouvelle Clio, Paris, 1985, p.113.

[10] R. Braidwood et L. Braidwood, in Ist. Ro, op. cit. p. 11.

[11] Hans-Peter Uerpmann, *Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraumes*, Wiesbaden, 1979, p. 114.

[12]-[13] Voir E. Anati, op. cit.

¹ Ibid. p. 157.

[14]-[15]-[16]-[17]-[18] Voir en ce sens, A. Capart et D. Capart, *L'Homme et les Déluges*, Hayez, 1986, Bruxelles, p.160, p.162.

[19] Voir J. Cauvin, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*, op. cit.

[20] Voir en ce sens, Ian Hodder, *Symbolic and structural archaeologie*, University Press, 1982, Cambridge; et de même auteur, *The Meanings of Things: material culture and symbolic expression*, Unwin and Hyman, 1989, Londres.

[21] – [22] André Leroi-Gourdan, *Préhistoire de l'Art occidental*, Mazenod, 1965, Paris, p.16.

[23] Jean Perrot, *Le gisement natoufien de Mallaha (Eynan), Israël*, in *L'Anthropologie*, n 70/5-6, 1966, pp. 437-483.

[33]-[34]-[35] Pascal Lardellier, *Théorie du lien rituel*, L'Harmattan, Paris, 2003, pp. 68.
[36] Emile Durkheim, *De la division du travail social*, PUF, Paris, 1986 ; et *Le suicide*, PUF, Paris, 1986.
[37] Jean Cazeneuve et Nicole Sindzingé, *Rithe*, in Encyclopédia Universalis, Vol. 19, Paris, p. 64-71.
[38] Martin Heidegger, *La question de la technique*, in **Essais et conférences**, Gallimard, Paris, 1995, p. 9-49.
[39] André Leroi-Gourhan, *Le Geste et la Parole*, vol. 2, *La Mémoire et les rythmes*, Paris, Albin Michel, 1965, p. 127.
[40] Alain Gras, *Fragilité de la puissance*, Fayard, Paris, 2003, p. 17-18.

BIBLIOGRAFIE

Balandier, Georges, *Le Désordre. Eloge au mouvement*, Paris, Fayard, 1988.
Braidwood R. J. et L. Braidwood, *Excavations in the Plaine of Antioch, I: The earlier assemblages phases A-J*, The University of Chicago Press, coll. Oriental Institute Publications, vol. 56, Chicago, 1960.
Braidwood, R. J. et L. Braidwood, *Preistorique village archaeology in South Eastern Turkey*, BAR International Series 138, Oxford, 1982.
Capart, A. et D. Capart, *L'Homme et les Déluges*, Hayez, 1986, Bruxelles.
Cauvin, J., op. cit. p. 29, et J. Cauvin, *L'apparition des premières divinités*, in La Recherche, n. 194, 1987, p. 1472-1480.
Cauvin, Jacques, *Naissance des divinités. Naissance de l'agriculture*, p. 9., p. 11, p.14,
Cazeneuve, Jean et Nicole Sindzingé, *Rithe*, in Encyclopédia Universalis, Vol. 19, Paris, p. 64-71.
Childe, G., *Man Makes Himself*, 1936, London, trad. Roumaine, *Faurirea Civilizatiei*, 1966, Bucarest.
Durkheim, Emile, *De la division du travail social*, PUF, Paris, 1986.

[24]-[25] – [26]-[27] J. Cauvin, op. cit. p. 29, et J. Cauvin, *L'apparition des premières divinités*, in La Recherche, n. 194, 1987, p. 1472-1480, mais il a développé ses conséquences ultimes dans l'apparition du Néolithique en 1994, dans l'ouvrage: *Naissance des divinités...*, op. cit., p. 42 et les suivantes, p. 46., Ibid., p. 100.

[28]-[29]-[30]-[31] James Mellaart, Catal Hüyük, A neolithic town in Anatolia, Mortimer Wheeler, 1967, Londres, p.98, p.100.

[32] Georges Balandier, *Le Désordre. Eloge au mouvement*, Paris, Fayard, 1988.

[33]-[34]-[35] Pascal Lardellier, *Théorie du lien rituel*, L'Harmattan, Paris, 2003, pp. 68.

[36] Emile Durkheim, *De la division du travail social*, PUF, Paris, 1986 ; et *Le suicide*, PUF, Paris, 1986.

[37] Jean Cazeneuve et Nicole Sindzingé, *Rithe*, in Encyclopédia Universalis, Vol. 19, Paris, p. 64-71.

[38] Martin Heidegger, *La question de la technique*, in *Essais et conférences*, Gallimard, Paris, 1995, p. 9-49.

[39] André Leroi-Gourhan, *Le Geste et la Parole*, vol. 2, *La Mémoire et les rythmes*, Paris, Albin Michel, 1965, p. 127.

[40] Alain Gras, *Fragilité de la puissance*, Fayard, Paris, 2003, p. 17-18.

REFERENCES

Balandier, Georges, *Le Désordre. Eloge au mouvement*, Paris, Fayard, 1988.

Braidwood R. J. et L. Braidwood, *Excavations in the Plaine of Antioch, I: The earlier assemblages phases A-J*, The University of Chicago Press, coll. Oriental Institute Publications, vol. 56, Chicago, 1960.

Braidwood, R. J. et L. Braidwood, *Preistorique village archaeology in South Eastern Turkey*, BAR International Series 138, Oxford, 1982.

Capart, A. et D. Capart, *L'Homme et les Déluges*, Hayez, 1986, Bruxelles.

Cauvin, J., op. cit. p. 29, et J. Cauvin, *L'apparition des premières divinités*, in La Recherche, n. 194, 1987, p. 1472-1480.

Cauvin, Jacques, *Naissance des divinités*.

- Durkheim, Emile, *Le suicide*, PUF, Paris, 1986.
- Gras, Alain, *Fragilité de la puissance*, Fayard, Paris, 2003.
- Heidegger, Martin, *La question de la technique*, in **Essais et conférences**, Gallimard, Paris, 1995, p. 9-49.
- Hodder, Ian, *The Meanings of Things: material culture and symbolic expression*, Unwin and Hyman, 1989, Londres.
- Ian Hodder, *Symbolic and structural archaeologie*, University Press, 1982, Cambridge;
- Kenyon, K. M., *Excavations at Jericho, The Architecture and Stratigraphy of the Tell*, British School of Archaeology in Jerusalem, Vol. III, Londre, 1981.
- Lardellier, Pascal, *Théorie du lien rituel*, L'Harmattan, Paris, 2003.
- Leroi-Gourdhan, André, *Préhistoire de l'Art occidental*, Mazenod, 1965, Paris.
- Leroi-Gourhan, André, *Le Geste et la Parole*, vol. 2, *La Mémoire et les rythmes*, Paris, Albin Michel, 1965.
- Lichardus, J., et al., *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique entre la Méditerranée et la Mer Baltique*, PUF, coll. Nouvelle Clio, Paris, 1985.
- Mellaart, James, *Catal Hüyük, A neolithic town in Anatolia*, Mortimer Wheeler, 1967, Londres.
- Perrot, Jean, *Le gisement natoufien de Mallaha (Eynan), Israël*, in **L'Anthropologie**, n 70/5-6, 1966, pp. 437-483.
- Uerpmann, Hans-Peter, *Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraumes*, Wiesbaden, 1979.
- Naissance de l'agriculture, p. 9., p. 11, p.14, Cazeneuve, Jean et Nicole Sindzinge, Rithe, in *Encyclopédia Universalis*, Vol. 19, Paris, p. 64-71.
- Childe, G., *Man Makes Himself*, 1936, London, trad. Roumaine, Faurirea Civilisatiei, 1966, Bucarest.
- Durkheim, Emile, *De la division du travail social*, PUF, Paris, 1986.
- Durkheim, Emile, *Le suicide*, PUF, Paris, 1986.
- Gras, Alain, *Fragilité de la puissance*, Fayard, Paris, 2003.
- Heidegger, Martin, *La question de la technique*, in *Essais et conférences*, Gallimard, Paris, 1995, p. 9-49.
- Hodder, Ian, *The Meanings of Things: material culture and symbolic expression*, Unwin and Hyman, 1989, Londres.
- Ian Hodder, *Symbolic and structural archaeologie*, University Press, 1982, Cambridge;
- Kenyon, K. M., *Excavations at Jericho, The Architecture and Stratigraphy of the Tell*, British School of Archaeology in Jerusalem, Vol. III, Londre, 1981.
- Lardellier, Pascal, *Théorie du lien rituel*, L'Harmattan, Paris, 2003.
- Leroi-Gourdhan, André, *Préhistoire de l'Art occidental*, Mazenod, 1965, Paris.
- Leroi-Gourhan, André, *Le Geste et la Parole*, vol. 2, *La Mémoire et les rythmes*, Paris, Albin Michel, 1965.
- Lichardus, J., et al., *La Protohistoire de l'Europe. Le Néolithique et le Chalcolithique entre la Méditerranée et la Mer Baltique*, PUF, coll. Nouvelle Clio, Paris, 1985.
- Mellaart, James, *Catal Hüyük, A neolithic town in Anatolia*, Mortimer Wheeler, 1967, Londres.
- Perrot, Jean, *Le gisement natoufien de Mallaha (Eynan), Israël*, in *L'Anthropologie*, n 70/5-6, 1966, pp. 437-483.
- Uerpmann, Hans-Peter, *Probleme der Neolithisierung des Mittelmeerraumes*, Wiesbaden, 1979.